
EDUCATION IN THE 21st CENTURY – CHALLENGES AND TRANSFORMATIONS

Antoaneta Pavlova

Medical University of Plovdiv, Bulgaria, Department of Languages and Specialized Training – Bulgarian Language Section, Antoaneta.Pavlova@mu-plovdiv.bg

Abstract: The new reality of the 21st century has changed the goals and quality of education worldwide. Deep understanding and acquisition of lasting knowledge is a necessary but insufficient condition for academic and personal realisation. Successful socialisation requires critical thinking, teamwork, resource management... Young people should not only be competent, but also conscious, effective individuals who can overcome difficulties and support the development of society.

The aim of this article is to follow the challenges in the field of education in the new century and to look for an answer to the question how a teacher can become really successful and the students more motivated. The implementation of this task includes an overview of current works and developments on the issue, personal observations and practices conducted in face-to-face and distance learning, lectures with trainers and trainees.

In the modern dynamic and ever-transforming world, where changes in information and communication technologies are taking place at such a rapid pace that “the future is now today and not tomorrow”, it is extremely important for young people to see the relevance of what they are learning. The focus of training is shifted, and what and how the student learns becomes of paramount importance. The new directions and ideas of time do not exclude the teacher’s leading and defining role in the learning process, but certainly give a more active and central role to the learners and impose new approaches and methods of teaching. Digital skills and literacy become mandatory and information technologies – an integral part of everyday life, as well as the professional and pedagogical competence of the trainer. The teacher in the new century must be adaptive and constructive, constantly improving his or her qualifications, seeking solutions and solving problems. His or her new role is a facilitator, whose main task is to develop learning skills and abilities for planning, conceptualisation and management of the learning process, and counselling skills in order to build a calm and protected educational environment. In the new era the most successful are those teachers who work for the personal development of their students and make them build up key social and emotional competences (*self-awareness, self-governance, social awareness, relationship management, responsible decision-making*). The successful lecturer concentrates on these competences and provides for practices in the learning process that provoke the development of each of the specified skills. Taking into account the challenges of the information society and the globalisation of modern times, the successful teacher adapts the teaching models to the changing learning patterns and enriches them. It is precisely in the synchrony and balance between the new and flexible forms of learning (at the core of which is the distance learning), the trainer as a mentor and the learners of the so-called *digital generation*, where the effectiveness of the educational process is found nowadays.

Keywords: education, information society, digital generation, distance e-learning, social and emotional competences

ОБРАЗОВАНИЕТО ПРЕЗ ХХІ ВЕК – ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА И ТРАНСФОРМАЦИИ

Антоанета Павлова

Медицински университет – Пловдив, България, Департамент за езиково и специализирано обучение – Секция по български език, Antoaneta.Pavlova@mu-plovdiv.bg

Резюме: Новите реалности на ХХІ век променят целите и качеството на образованието в световен мащаб. Задълбоченото разбиране и придобиване на трайни знания е необходимо, но недостатъчно условие за академична и личностна реализация. Успешната социализация изисква критическо мислене, работа в екип, управление на ресурси... Младите хора трябва да бъдат не само компетентни, но и осъзнати, ефективни личности, които умеят да преодоляват трудности и подпомагат развитието на обществото.

Целта на настоящата статия е да проследи предизвикателствата в сферата на образованието през новия век и да потърси отговор на въпроса как един преподавател е наистина успешен, а обучаемите – по-мотивирани, развиващи и реализиращи се. Осъществяването на тази задача включва преглед на актуални трудове и разработки по въпроса, персонални наблюдения и практики, проведени в присъствена и дистанционна форма на обучение, беседи с обучаващи и обучавани.

В съвременния динамичен и непрестанно трансформиращ се свят, където промените в информационните и комуникационните технологии настъпват с толкова бързи темпове, че „бъдещето вече е днес, а не утре“, за младите хора е изключително важно да виждат приложимостта на това, което учат. Акцентът в обучението се измества и от първостепенно значение е какво и как учи ученикът. Новите посоки и идеи на времето не изключват водещата и определяща роля на преподавателя в учебния процес, но определено дават по-активна и централна роля на обучаемите и налагат нови подходи и методи на преподаване. Дигиталните умения и грамотност стават задължителни, а информационните технологии – неразделна част от ежедневието и професионално-педагогическата компетентност на обучаващия. Преподавателят в новия век трябва да бъде адаптивен и конструктивен, да не спира да повишава своята квалификация, да търси решения и да разрешава проблеми. Новата му роля е на фасилитатор (улеснявач). Основната му задача е да развива у обучаемите умения и способности за планиране, концептуализиране и управление на учебния процес, умения и способности за консултиране, за да се изгради спокойна и защитена образователна среда. В новото време най-успешни се оказват онези преподаватели, които работят в посока на личностното развитие на своите ученици и изграждат и развиват у тях ключови социално-емоционални компетентности (*самоосъзнатост, самоуправление, социална осъзнатост, управление на взаимоотношенията, отговорно вземане на решения*). Успешният преподавател се концентрира върху тези компетентности и предвижда практики в учебния процес, които провокират развитието на всяко едно от посочените умения. Съобразявайки се с предизвикателствата на информационното общество и глобализацията на съвремението, успешният преподавател адаптира моделите на преподаване към изменящите се модели на учене и ги дообогатява. Именно в синхрона и баланса между новите и гъвкави форми на обучение (в чиято основа е дистанционното електронно обучение), обучаващия в ролята на ментор и обучаемите от т.нар. *дигитално поколение* се корени ефективността на образователния процес в новото време.

Ключови думи: образование, информационно общество, дигитално поколение, дистанционно електронно обучение, социално-емоционални компетентности

1. ВЪВЕДЕНИЕ

Ученето е целенасочен и рационално организиран процес за усвояване на социалния опит в неговата обобщена и систематизирана форма, като запазва своето основно свойство да води към прогресивни и относително трайни промени. Съществуват два основни подхода за учене:

- *Неформално учене* – учене от ежедневни ситуации. Осъществява се през целия живот на индивида.
- *Формално обучение* – ученето (образованието) в учебните заведения.

XXI век променя фокуса и моделите на учене, целите и качеството на образованието в световен мащаб. В контекста на глобализацията на съвремението и новото информационно общество непрекъснатите промени се превръщат в естествено състояние и последователно изместват акцента в обучението. Появяват се ред предизвикателства пред образователната система, свързани с процесите на активно учене, промяна на ролите на обучаващи и обучавани и взаимоотношенията между тях и т.н.

2. ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВАТА НА НОВОТО ВРЕМЕ

Процесите на глобализация, започнали в началото на XX век, достигат сферата на образованието и пораждат необходимост от уеднаквяване на философията, програмите и изискванията за обучение. Създава се т.нар. „общо европейско пространство за висше образование“, в което трябва да се въведат общи критерии и методика за оценка на качеството на преподаване и на знанията на студентите, единна кредитна система и да се отстранят всички пречки за достъп до образователни услуги. През 2000 г. Европейската комисия приема „Меморандум за непрекъснато образование“ с цел „...повишаване търсенето на обучението, както и предлагането му...“. Влиянието на глобализацията във висшето образование обхваща и трите субекта на обучението: студенти, преподаватели, университети. Към всички тях има определени изисквания, наложени преди всичко от възможността за комуникация без граници и в реално време (Пенерлиев, 2004).

Обучаемите през XXI век са от т.нар. *дигитално поколение*. В условията на новата информационна епоха, когато животът и обучението са немислими без електронното обучение (E-learning), ресурсно-базираното обучение (Web-based learning), дистанционното обучение (Distance learning) и т.н., студентите трябва да общуват свободно независимо къде се намират и в кой университет следват. Английският език вече не е символ на определена нация или култура, а понятие, излизало извън езиковата си същност, превърнало се в начин на живот. Задълбоченото разбиране и придобиване на трайни знания е необходимо, но недостатъчно условие за академична и личностна реализация. Успешната социализация изисква критическо мислене, работа в екип, управление на ресурси... Младите хора трябва да бъдат не само компетентни, но и осъзнати,

ефективни личности, които умеят да преодоляват трудности и подпомагат развитието на обществото. За тях е важно да виждат приложимостта на това, което учат. Новите посоки и идеи на времето не изключват водещата и определяща роля на преподавателя в учебния процес, но определено отнеждат по-активна и централна роля на обучаемите и изискват нови подходи и методи на преподаване.

Преподавателят в новия век трябва да бъде адаптивен и конструктивен, да не спира да повишава своята квалификация, да търси решения и да разрешава проблеми. Новата му роля не е на лектор и педагог, който сам определя резултатите, методите и условията на обучение (Макграт 2004), а е на фасилитатор (улесняващ). Ето защо е необходимо да се откаже от съществуващия до момента стил на обучение, при който обучаемите учат самостоятелно чрез четене, изработване на курсови работи или решаване на задачи, и да заложи на метода на колективно обучение, където студентите работят и учат заедно (в групи, екипи и др.), а преподавателят е само консултант или коректив, чиято основна задача е да развива у обучаемите ключови социално-емоционални компетентности.

Изискванията към университетите се явяват функция от изискванията към преподавателите – да не бъдат изолирани едни от други и да не са единствените разпространители на информацията.

Новото време (съгласно договора от Маастрих) се стреми към високо качество на образованието, преследвайки следните цели:

1. Развитие на „европейските измерения“ на образованието чрез изучаване и разпространение на езиките на ЕС.
2. Стимулиране на мобилността на преподавателите и на студентите в областта на висшето образование, което включва взаимно признаване на свидетелствата и дипломите.
3. Стимулиране на взаимодействието между образователните институции на страните членки на ЕС.
4. Изграждане на система за обмен на информация и опит по общи проблеми на образованието между всички страни членки на ЕС.
5. Стимулиране на обмен на младежи и на социално педагогически работници.
6. Стимулиране и развитие на дистанционното обучение.

3. ДИСТАНЦИОННОТО ОБУЧЕНИЕ

Единство по отношение на дефиницията за *дистанционно обучение* трудно може да се срещне, но определено то включва в себе си различни разновидности на обучение от разстояние, което се приема като предпоставка за увеличен обмен на знания, контакти и материали в различни точки на света. Web-базираното обучение (Web-based learning) предполага наличие на множество материали в електронното пространство за свободен достъп, а също и материали на CD. Отвореното обучение (online learning) предполага известно припокриване с Web-базираното обучение, но обучаемият може да избере сам мястото и времето на учене. Електронното обучение (e-learning) предполага използване на компютър за мултимедийна работа, видеокоферентна връзка или използване на електронна поща. Всички тези видове алтернативни форми на обучение сами по себе си не изискват присъствие на студента или преподавателя в точно определено време, в определена зала или университет. По тази причина те могат да бъдат обединени в т.нар. *дистанционно обучение* (Пенерлиев, 2004).

Пандемията от Covid-19 предизвика необратими промени в образователната система и изведе дистанционното обучение на преден план. Технологиите и тяхното използване се превърнаха в ключ за задължителни в новия век глобални набори от умения и компетентности. Появиха се много неизвестни, решени и решавани в движение. От двете възможни категории за обучение (синхронно и асинхронно) съвсем логично бе избрано синхронното – взаимодействие и обмен на информация между преподавател и обучаеми в реално време, когато могат да бъдат задавани директни въпроси и да се получава незабавна обратна връзка. Спешно станаха необходими материали на електронен носител, които да бъдат споделяни в платформите и да подпомагат обучението, чийто дизайн претърпя своите трансформации и се наложи да бъде гъвкав – множество възможности пред обучаващи и обучавани с цел да бъдат ангажирани по начини, които са най-подходящи за техните оптимални стилове на преподаване и учене.

4. ПРЕПОДАВАТЕЛЯТ ПРЕЗ XXI ВЕК

През новия век на преподавателя се падна нелеката задача да изпълнява високопрофесионална роля: да познава и владее в детайли своята материя и проблематиката в нея, да знае какво и за какво преподава, да разбира педагогиката на всичко, което прави, да бъде изследовател и създател на знание. Той трябва да притежава много таланти, разностранни умения и способности, да умее да общува с обучаемите, да си

сътрудници с колеги и професионалисти, да е наясно какво оказва влияние в процеса на обучение и защо и т.н. (Рейвънскрофт, 2015).

Предизвикателства пред преподавателя в XXI век:

- очакванията на обществото, родителите и учениците и уменията да управлява и оправдае техните големи изисквания и очаквания;
- диференцираният подход на преподаване – работа с различна скорост и на различни обороти с всеки обучаем с цел извличане на максимума от възможностите му;
- споделяне на успешните практики и опит с колеги и поддържане на гравивна обратна връзка;
- сътрудничество с различни институции;
- поставяне на обучаемия в центъра на образователния процес – най-голямото и трудно предизвикателство, защото изисква упорита работа: вглеждане, изслушване, емпатия, прозорливост, изграждане на доверие и подкрепа... Мисълта за всеки обучаем – откъде идва, какво очаква и желае, проблеми, възгледи, коментари, приобщаване...
- пренасяне на „*работещите модели, методи и техники*“ от днес и вчера в образованието на утрешния ден.

5. УСПЕШНИЯТ ПРЕПОДАВАТЕЛ

Най-новите изследвания в областта на образованието показват, че най-успешни са онези преподаватели, които работят в посока на личностното развитие на своите ученици. Тези преподаватели съдействат за изграждането на социални и емоционални умения, които се явяват ключови за успешното представяне на обучаемите не само в университета, но и при тяхната професионална реализация. Социално-емоционалните умения се явяват базисни за справянето с всякакви житейски предизвикателства. Оттук развиването на социално-емоционални компетентности и функционални умения се превръща в ключ към успеха на младите хора.

6. СОЦИАЛНО-ЕМОЦИОНАЛНОТО УЧЕНЕ

Социално-емоционалното учене е процесът на развитие на социално-емоционални компетенции, т.е. нагласи, убеждения, умения и поведенчески модели, които помагат за вземане на правилни решения. Социално-емоционалното учене изисква в часовете да се включват активности, които да развиват у обучаемите уменията им да:

- управляват емоциите си;
- създават и поддържат взаимоотношения;
- разрешават междуличностни проблеми;
- вземат ефективни решения, съобразени с етичните и морални принципи.

Развиването на социално-емоционални умения или т.нар. *емоционална интелигентност* е още по-необходимо за ученици с ограничени ресурси, подложени на допълнителен стрес (нисък социално-икономически статус, нестабилна семейна среда и т.н.).

Познавайки в детайли *емоционалната интелигентност*, ролята на преподавателя е да провокира в хода на обучение развитието на тези умения, за да може обучаваният да бъде по-уверен и успешен в обучението и кариерата си.

7. КЛЮЧОВИ СОЦИАЛНО-ЕМОЦИОНАЛНИ КОМПЕТЕНЦИИ

1. *Самоосъзнатост* – способността на обучаемия да осъзнава, разбира и проследява собствените си чувства, да е наясно с интересите и приоритетите си, както и със своите силни и слаби страни, т.е:

- Назовава и разпознава както собствените си емоции, така и емоциите на другите;
- Идентифицира факторите, които отключват определени емоции;
- Анализира емоциите и как те се отразяват на другите хора;
- Правилно разпознава своите силни и слаби страни;
- Преценява потребностите и ценностите си;
- Ефективен е и притежава самоуважение.

Нагласата на обучаемите към силните и слабите им страни определя доколко упорити са те, когато се изправят пред предизвикателна задача, показва какви академични избори ще направят в бъдеще и дали ще помоят за помощ, когато се затрудняват.

2. *Самоуправление* – уменията на обучаемия да управлява себе си, да се справя с ежедневния стрес и да контролира емоциите си в напрегнати ситуации. Способността да запазва спокойствие при трудни обстоятелства води до по-добра концентрация и по-добра памет. Това от своя страна позволява фокусиране

на вниманието и мисленето върху академичната задача, а не върху страничните фактори. Самоуправлението е свързано и с умението на обучаваните да се самонаблюдават и рефлектира върху целите, които си поставят. Доброто самоуправление се отразява на мотивацията в час и подпомага напредъка в учебното съдържание. Детайлно представено, самоуправлението на обучаемия включва:

- Прави планове и работи за постигане на целите си;
- Преодолява предизвикателства и изгражда стратегии за постигане на по-дългосрочни цели;
- Проследява напредъка към краткосрочните и дългосрочните си цели;
- Регулира емоции и поведения като импулсивност, агресивност, самодеструктивно поведение;
- Преодолява стреса в личен и междуличностен план;
- Управява вниманието си (поддържа оптимално високо ниво на справяне със задачите);
- Използва обратната връзка по конструктивен начин;
- Демонстрира добра мотивация, надежда и оптимизъм;
- Търси помощ, когато има нужда от нея;
- Показва упоритост, решителност и постоянство.

3. *Социална осъзнатост* – социалната осъзнатост е част от социалните умения на индивида и е свързана с умението му да емпатира. Тази компетенция помага при участие в дискусии, за по-дълбоко вникване в съдържанието на текстовете и при анализа им. Обучаемият:

- Разчита социалните знаци (вербални и невербални), за да определи как се чувстват останалите;
- Предвижда и оценява чувствата и емоционалната реакция на другите;
- Уважава чуждото мнение (напр. умее да слуша и изслушва внимателно);
- Приветства разнообразието (разпознава индивидуалните и груповите прилики и различия).

4. *Управление на взаимоотношенията* – управлението на взаимоотношенията също е част от социалните умения на индивида и се свързва с умението му да поддържа „здравословни“ отношения с колеги и преподаватели, да устоява на негативен натиск, да разрешава конфликти, да търси и предлага помощ, когато е необходимо. Според тази компетенция обучаемият:

- Демонстрира умение да създава приятелства;
- Показва умение да учи съвместно с другите и да работи за постигане на груповите цели;
- Оценява (преценява) собствените си умения да общува с другите;
- Управява и изразява емоции във взаимоотношенията си, уважава различните гледни точки;
- Комуникира ефективно;
- Създава взаимоотношения с онези, които могат да бъдат ресурс в случай на нужда;
- Оказва помощ на тези, които имат нужда от нея;
- Показва лидерски умения при необходимост, като е настоятелен и убедителен;
- Предотвратява междуличностните конфликти, но ако те все пак се случат, ги управлява и разрешава.

5. *Отговорно вземане на решения* – способността на индивида да съобразява и да предвижда различни фактори при вземане на решение. Компетенцията включва още умения за идентифициране и набелязване на проблеми и разработване на подходящи решения за тях, независимо дали проблемите са социални или академични. Обучаемият:

- Идентифицира проблемите, когато взема решения; генерира алтернативни решения;
- Саморефлексивен е и умее да се самооценява;
- Взема решения, базирани на морални, лични и етични принципи;
- Взема отговорни решения, които се отразяват на личностно, университетско и общностно ниво;
- Преговаря по безпристрастен, справедлив и честен начин.

8.ОБОБЩЕНИЕ

XXI век изисква пълноценно общуване, интелектуален растеж, управление на емоциите, поставяне и постигане на краткосрочни и дългосрочни цели, формиране на палитра от личностни и професионални качества. Резултатите и постиженията на индивида показват доколко той е успешен, креативен и перспективен. Формулите за успех са много и различни, но всички те следват своя логика и смисъл. В основата на високите резултати и реализация стоят вътрешна мотивация (комбинация от сили, които провокират и насочват поведението към определена цел), желание и ентузиазъм за работа и учене, стимул за обучение и удовлетвореност от постиганите цели. Съобразявайки се с предизвикателствата на информационното общество и глобализацията на съвременното, преподавателят в новия век адаптира моделите на преподаване към изменящите се модели на учене и ги дообогатява. Неговите иновации не се ограничават и изчерпват с интерактивни дъски, компютри и планшети... Неговата сила е в свободата да

създава свои стратегии, с които да мотивира, въвлеча в учебния процес и да провокира овладяването на знания по дисциплината и за живота. Съвременният преподавател е ментор на подрастващите, който умее да ангажира аудиторията (присъствено или дистанционно), да поема лична отговорност и вярва в успеха на обучаваните. Успешният преподавател има алгоритмично мислене, творческа природа и е приятел на новите технологии. Той е съветник и пример за подражание, призван да възпитава, образова и създава хармонично развити личности.

9. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Усвояването на академични знания отдавна е задължително, но недостатъчно условие, за да бъдат обучаемите успешни в бързо променящия се свят около тях. Новото време изисква целенасочено развитие на социално-емоционални умения и компетентности (адаптивност, управление на стреса, на емоциите, на междуличностните отношения...) и правилен подбор на методите за обучение (словесни, нагледни, практически и интерактивни), за да могат младите хора да бъдат подготвени за изненадите и предизвикателствата на бъдещето.

ЛИТЕРАТУРА

- Вайсилова, Е. (2018). *Предизвикателствата на 21 век пред висшето образование и в частност пред ВТУ „Т. Каблешков“*. Научно списание „Механика. Транспорт. Комуникации“. <https://mtc-aj.com/library/1557.pdf>
- Галеева, Н. Л. (2014). *Система компетенции как инструмент управления качеством образования*. <http://www.eidos.ru/journal/2007/0930-7.htm>
- Любомирова, С. (2005). *Еволюция на материалните носители на информация и на отношението към знанието*. Педагогически алманах.
- Пенерлиев, М. (2004). *Глобализацията и висшето образование*. https://liternet.bg/publish11/m_penerliev/globalizaciata.htm
- Рейвънскрофт, Дж. (2015). *Приобщаващо образование – образованието на 21-ви век*. <https://priobshti.se/article/nashiyat-podhod/kakvo-e-obrazovanieto-na-21-vi-vek>
- Смрикаров, А. и колектив (2018). *Наръчник по иновационни образователни технологии*.
- Тоцева, Я. (2015). *Професионалната компетентност на учителя – развитие, проблеми и предизвикателства*. <http://ytotseva.blogspot.com/2015/01/blog-post.html>
- Di Fabio, A., & Kenny, M. (2016). *Promoting Well-Being: The Contribution of Emotional Intelligence*.
- McGrath, P. (2004). Глобализация и ее влияние на высшее образование в планетарном масштабе. <http://www.cepes.ro>
- Yoder, N. (2014). *Teaching The Whole Child*. American Institute for Research.
- Chetty, R., Friedman, J. N., & Rockoff, J. E. (2011). *The long-term impacts of teachers: Teacher value-added and student outcomes in adulthood (NBER Working Paper 17699)*. Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research. Retrieved from <http://www.nber.org/papers/w17699.pdf>
<https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%98%D0%B7%D1%83%D1%87%D0%B0%D0%B2%D0%B0%D0%BD>
https://ourakovski.com/download/pages/485/emocionalna_intelig.pdf